

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw”

„Daarom schaamt God Zich voor hen niet hun God te heten...”

Hebr. 11 : 16c.

In het gedeelte dat aan onze tekst voorafgaat wordt gesproken over de aartsvaders.

Als we dan lezen dat God Zich voor hen niet schaamt hun God te heten, betekent dit allereerst dat God er Zich niet voor schaamt bekend te staan als de God van Abraham, Isaac en Jacob.

Dit is niet beneden Zijn „waardigheid”.

Wij mensen hebben het al gauw met onze waardigheid te kwaad.

Hoe makkelijk matigen wij ons het recht aan op een ander neer te zien.

De één is uit wat betere stand; de ander heeft meer geld; de derde meer verstand; wanneer iemand, die volgens onze maatstaven het recht heeft zich meer te voelen dan een ander, zich in de omgang als een gewoon mensenkind gedraagt, dan zeggen wij al gauw dat hij toch zo „eenvoudig” is.

Zo gaat het onder gewone stervelingen.

De bijbel leert in onze tekst dat God anders is.

Hij acht het niet beneden Zijn „waardigheid” omgang te hebben met heel gewone mensen.

Hij wil Zijn Naam aan hen verbinden en hun God heten.

God is zo „eenvoudig” dat Hij met Abraham omging als met een vriend.

En Abraham was naar zijn eigen getuigenis toch niet meer dan stof en as.

Nog rijker dan in het leven van de aartsvaders is de „eenvoudigheid” van God geopenbaard in de Here Jezus Christus.

Toen de Zoon Gods geboren was in Bethlehem gingen de herders op aanwijzen van de engel zoeken naar een kind in doeken gewikkeld en liggende in de kribbe.

De Heiland was in Zijn rondwandeling op aarde zo eenvoudig, dat het eigenlijk beneden de stand van rijken en edelen was zich met Hem in te laten.

God schaamt Zich niet om in Zijn verbond om te gaan met gewone mensen als Abraham, Isaac, Jacob en allen die in dit verbond begrepen zijn.

Er is over dat „verbond met Abraham Zijn vriend” heel wat gestreden onder de kinderen Gods. Verstaan we de rijkdom van dit verbond nu wel?

De almachtige God verbindt Zijn Naam aan het leven van allen die door de doop in dit verbond zijn ingelijfd.

Maar dan heeft God daarmee toch wel een groot risico genomen.

Heeft Hij Zich nooit voor die kinderen op aarde moeten schamen?

De bijbel is een eerlijk boek.

Hadden wij die bijbel moeten schrijven dan hadden we het anders gedaan.

Die donkere bladzijden, waarop soms heel uitvoerig de zonden van Abraham, Jacob, David en vele anderen beschreven staan, hadden wij om de praat van de mensen maar weggelaten.

Maar God doet dat niet, want Hij heeft niets voor ons te verbergen.

Mensen, die altijd met voorliefde praten over slechte dingen in het leven van mensen van de kerk, vertellen ons daarom weinig nieuws. Wij hebben dat al lang van God geleerd uit de bijbel en uit ons eigen leven.

Wanneer de Schrift ons leert dat de aartsvaders door hun zonden de Naam van God dikwijls te schande gemaakt hebben, bete-

kent dit niet dat God dit niet erg vindt. Integendeel; Hij toornde daarover en strafte ook.

Maar waarom staat er dan toch dat God Zich voor hen niet schaamt?

Wel de Schrift leert ons op de uitkomst van het leven der mensen te letten. Er waren in het leven van de aartsvaders veel zonden, maar ze zijn daarmee bij hun hemelse Vader terechtgekomen en in het geloof gestorven in groot verlangen naar een beter, naar het hemelse vaderland.

Daarom schaamt God Zich voor hen niet hun God te heten.

Ook dit is ons nog rijker geopenbaard in de Here Jezus Christus.

Het evangelie leert ons dat de Heiland de omgang met zondaren niet heeft geschuwd. Het heeft heel wat stof doen opwaaien onder de „vromen” van die dagen wanneer de Here Christus werd gesignaleerd in het gezelschap van tollenaars en zondaren.

Toen de Heiland een vrouw die als een zondares bekend was, ~~toestond~~ Zijn voeten te zalven, zei de Farizeër Simon tegen zichzelf: „Indien deze profeet was, zou Hij wel weten, wie en wat deze vrouw is die Hem aanraakt”.

Is het nog nodig te zeggen dat de Heiland dit niet deed om de zonde te excuseren maar

UIT DE INHOUD:

„Daarom schaamt God Zich voor hen niet hun God te heten...”	H. J. v. d. Kw.
Na vijftien jaar	C. V.
Ons Doopsformulier	H. J. J.
Na de herdenking van Isaac Da Costa	J. J. B.
Kerken in Schotland (III)	J. M.
Ons zingen in de kerk	D. W. L. M.
Wat de les van Artis ons niet leren kan	B. T.
Boekbespreking	H. S.
Persschouw	
Van hier en ginds	
Kerknieuws	

om zondaren en zondaresen tot bekering te brengen.

Hij schaamde Zich niet voor zondaren die in geloof tot Hem kwamen.

In het kruis van Jezus Christus heeft God klaar en duidelijk laten zien dat Hij als de God der genade bekend wil staan en Zich niet schaamt zondaren tot Zijn kinderen aan te nemen.

De woorden van onze tekst zijn dan ook geen vrijbrief voor de zonde, maar een oproep tot geloof.

En tot een leven uit geloof, waarin wij ons voor die hemelse Vader niet schamen en Zijn Naam door ons niet te schande wordt.

Haarl.meer. O.Z.

Van der Kwast.

Na vijftien jaar

In deze dagen gaan de gedachten van de overgrote massa van ons volk naar de morgenstond van de nieuwe vrijheid, die ons in de schone meidagen van 1945 ten deel viel. Alle publiciteitsmiddelen worden trouwens ook gehanteerd om de verlossing uit de duitse tirannie in onze herinnering te doen herleven.

En dat is goed. We mogen wat we in 1945 uit de goede hand van God ontvingen nooit vergeten. Het leek er sterk op, dat ons volk zou ondergaan in de „groot-germaanse” onderwereld. Maar God heeft dat genadig verhoed.

Zoals we schreven: velen denken terug aan 1945 en de jaren die daaraan voorafgingen.

Als we dat doen, komt ons weer voor de geest te staan wat ons toen zo diep beroerde.

We zien ze weer voor ons de duitse horden, die zo brutaal ons land binnen kwamen. We beleven weer de benauwenis van de onmenselijke „groenen” en S.S.-ers, die geassisteerd door een bende verraders, steeds effectiever in alle lagen der bevolking binnendrongen, duizenden grepen, en veelal op een afschuwelijke manier afmaakten. We herinneren ons de trouw, de dapperheid van de duizenden, die de ongelijke strijd voor recht en vrijheid aanvatten en volhielden. Maar we kunnen en willen ook niet vergeten de lafheid, de hebzucht, het egoïsme, die toen eveneens welig tierden op de vaderlandse bodem.

Wanneer we denken aan wat we tussen 1940 en 1945 beleefden, moet ons de vraag overvallen en vasthouden: Hebben we toen Gods stem, Gods roep verstaan, zoals die in de zwarte oorlogsdagen zo luide weerklonk?

O zeker, we konden als volk tegenover het rijk van de onder-mens Hitler bogen op een volkomen „zaaksgerechtigheid”. Het was trouwens ook zonder meer belachelijk, dat wij iets tegen de grote rijken in het schild zouden voeren! Tegenover de „Führer” en zijn trawanten mochten en konden we fier zeggen: Waarom slaat gij ons?

Dit geldt evenwel alleen de verhouding tot de mensen.

Maar hoe stonden we in en met dat alles tegenover God?

Hebben we Hem toen werkelijk „gekend”, zó als Hij destijds kwam, sprak, sloeg? Hebben wij het toen in oprechtheid voor Hem beleden: „Wij hebben dit alles en nog veel meer volkomen verdiend. Onze zonden getuigen tegen ons! Wij kunnen ons alleen maar buigen onder de ontzaglijke slagen van Uw oordeel. Wij kunnen alleen maar bidden: O God, wees ons zondaren genadig?”

Of hebben wij ons, in koppige, ongebroken, nationalistische trots, alleen maar verzet tegen „die vervloekte moffen” — of hebben we, in even goddeloze gelatenheid en zelfzucht, de kat uit de boom gekeken, steeds hopen dat wij en de onzen de dans nog net zouden ontspringen — alles alleen dáarvoor doende?

Ja, het is goed te denken aan wat voor twintig, voor vijftien jaar geschiedde. Aan wat toen geleden en geofferd werd. Aan wat we toen ontvingen. En vooral aan wat en hoe we toen zelf waren.

Maar het is niet minder nodig ons te realiseren hoe de wereld sinds 1945 geworden is en waar we nu aan toe zijn!

Want sinds de bevrijding is de geschiedenis

voortgegaan. Of neen, dat woord „voortgaan” is veel te zwak. De geschiedenis is voortgeraasd! Er is sinds het uitbreken van de tweede wereldoorlog veel en veel meer geschied in en met de mensheid, dan in de duizend, of zelfs de tweeduizend jaar, welke daaraan vooraf gingen.

De mensheid wordt al meer een eenheid. Althans in die zin, dat er in feite geen op zichzelf staande gebeurtenissen en conflicten meer bestaan. Allen hebben met alles te maken. Alles wat geschied raakt de ganse mensheid. We beseffen al meer, dat het mensdom zoiets is als de gemeenschap van alle opvarenden in een reusachtige oceaanstomer. Het is een bonte, eindeloos gevarieerde mensenmassa. Met allerlei, en veelal de meest tegenstrijdige belangen, noden, idealen. Maar allen gevoelen, dat de alles beheersende vraag deze is: hoe gaat het met het schip en zijn lading als geheel? Waar vaart het naar toe? Waar komen we terecht? We weten het, dat uiteindelijk één lot allen wedervaart en wedervaren zal.

En — het tempo der geschiedenis versnelt zich van jaar tot jaar.

Wat zich in het voor „gewone” mensen veelal onoverzichtelijke gebeuren onzer dagen vooral aftekent is het razend-snelle, bijna explosieve omhoogkomen van de volkerenmassa's in Azië en Afrika.

Napoleon heeft eens gezegd: China slaapt — laat het slapen. Maar — China is ontwaakt! En het is thans klaar wakker! Met een bevolking veel talrijker dan die van geheel Europa — een bevolking die ongelofelijk taai, actief, intelligent, aan een uiterst sobere levenswijze gewoon is, en bovendien ook lijden kan en lijden wil — worstelt het in een gigantische krachtsinspanning om omhoog te komen in de vaart der volken. Rusland en het moede, ontwortelde, decadente Westen zien het en vragen zich bezorgd af: Wat zal daaruit groeien? Wat gebeurt er als deze vitale miljoenenmassa's in beweging komen en het Westen gaan overvleugelen?

En behalve de Chinees zijn er het miljoenen-volk van India en de Japanners en de arabische volken. In Azië „dreunt” inderdaad de wereld.

En dan is er Afrika. Het schat-rijke Afrika. De zwarte massa's benijden en haten de blanken. Ze begeren vóór alles één ding: vrijheid, gelijkheid. En voorts de macht, de rijkdom, de techniek van de blanken. We huiveren, als we zo af en toe horen wat uit de ziel van de zwarte volken opkolkt. Wat zal er geschieden als de zwarte vloed zich het westerse technische kunnen heeft eigen gemaakt? En de westerse wapens bezit? Zal het Avondland dan in het groot beleven wat het oude Europa ervoer toen de horden van Hunnen, Germanen en Turken het romeinse wereldrijk wegvaagden van de wereldkaart?

En zijn we ons bewust van wat vlak bij ons, in Nederland, geschiedt?

In een meesterlijke schets over de laatste vijftiengintig jaar heeft Lunshof onlangs laten zien hoe uit wat in de vorige eeuw onder ons volk geschiedde het tegenwoordige Nederland is gegroeid.

Met de universiteit van Leiden als middelpunt en leidsvrouw heeft men voor ongeveer honderd jaar onder het mom van modernisme de bijl aan de boom van het Christendom gelegd. Dat men daarvoor bij voorkeur de theologische faculteit uitzocht, toonde aan, dat men zich nauwelijks bewust was welke geestelijke verwoestingen men aanrichtte. Er was een en al afbraak en twijfel. De godsdienstwetenschap, die in de studeerkamer niet smeekte om Christus te kunnen dienen, maar die Christus oordeelde naast Boedha en Mohammed en andere leraren, vermocht geen vrome geesten te kweken. „De schitterende triomfen van Kuenen, het afbrekend vernuft, de fabuleuze rationalistische analyses die Busken Huet of Allard Pierson in fabuleus proza te berde brachten, de prachtige aanvallen van De Genestet op de leerstelling, zij moesten uitlopen op datgene, waartoe de besten en de eerlijksten overgingen, op het breken met de kerk, na met het geloof te hebben gebroken”.

En zo is het geschied, dat de Ned. Herv. Kerk in de laatste eeuw van de kerk, die meer dan de helft van de bevolking omvatte er werd tot een die — en dan nog alleen maar nominaal — goed dertig percent van de

bevolking onder haar leden telt. Dat wil zeggen: een paar miljoen leden verloor. En dat de massa van de onkerkelijken van enkele honderden klom tot ruim anderhalf miljoen.

Het geestelijk leven van ons volk vertoont een geheel ander stempel dan voor de beide wereldoorlogen. De saecularisering ervan nam van decennium tot decennium steeds toe en werkt nog steeds door. In iedere sector ervan.

Het is b.v. nu een ondenkbaar ding geworden, dat een christelijke regering, steunend op een christelijke kamermeerderheid aan het bewind komt.

De „doorbraak”-ideologie heeft zijn duizenden verslagen en maakt steeds meer slachtoffers. Het is voor zeer veel christenen een absurditeit geworden, dat de antithese tussen het rijk Gods en dat der wereld zich ook in het niet-kerkelijke leven en dus ook in allerlei organisaties moet openbaren. Voor velen zijn de dingen van de politiek, het sociaal-economische leven en de cultuur „zakelijke” dingen geworden ten aanzien waarvan het dwaas is met het woord christelijk te opereren. Rusteloos wordt geageerd tegen de z.g. „verzuiling” van ons volk. En het verontrustende is, dat deze gegrepen-door-de-doorbraak-gedachte ook in de velerlei christelijke organisaties optreden, vooral in de christelijke scholen, en die zo feitelijk van binnen uit ondermijnen en te gronde richten.

In heel het volksleven neemt voorts de verzwakking van het normbesef hand over hand toe. Er is onzekerheid ten aanzien van alle waarden. Er is een tasten en zoeken in iedere sector van het geestelijke leven. En waarin men daarbij ook moge verschillen — over één ding zijn allen het bewust of onbewust, eens. Namelijk hierin, dat van een van buiten tot de mens komende norm daarbij geen sprake kan zijn. Laat staan van een norm Gods. Speciaal de jeugd werd een prooi van deze wetteloosheid. En zo nemen materialisme, geperverseerde sexualiteit en allerlei ander kwaad steeds weerzinwekkender gestalte aan.

Ook in de gereformeerde wereld traden diep ingrijpende veranderingen op. En het levenspatroon daarvan is nog steeds veranderende. Een rooms socioloog sprak ervan dat de gereformeerde kerken „op drift zijn geraakt”.

De geest van Kuyper, die zo ontzaglijk diep op de grote massa der gereformeerden heeft ingewerkt verliest zijn greep daarop al meer. Zeker dat is te verklaren. En tot op zekere hoogte is dat een bevrijding. Al te gauw en al te vaak hebben Kuyper en de zijnen uitgeroepen, dat dit of dat Gods wil, oftewel een eeuwig beginsel was. Maar hoe vaak moest wat men zo heilig had verklaard worden los-

gelaten en weggeworpen. Het „gereformeerde volksdeel” is langzamerhand een goed bezet kerkhof van beginselen rijk geworden.

Maar wat is voor die geest van Kuyper in de plaats gekomen.

Men begon zich „opnieuw” te „bezinnen” op de gereformeerde zede. Maar reeds lang daarvoor werd ze in menig opzicht losgelaten. Bioscoop, dans, toneel, de „moderne cultuur” — ze werden al meer geaccepteerd. Het moderne oecumenische streven biologeert velen. De sympathie van de door de midden-orthodoxie geleide Hervormde Kerk nam steeds toe. Allerwege wordt geklaagd over groeiende geestelijke verschraling, verminderd kerkbezoek, afnemende geestelijke belangstelling, hunkering naar werelds vermaak, materialistische levensinstelling enz. En onder hen, die waarlijk gereformeerd willen zijn bleef veelal de verdeeldheid, het zich tegen elkaar afzetten, het wantrouwen.

Men vraagt zich, dit alles overwegende, af: is er iets te bespeuren van wat in deze chaotische tijden, in deze steeds toenemende geestelijke verwarring voor alles nodig is? Namelijk: een dieper verstaan van en leven uit het Evangelie, een scherper strijd tegen alle zonde, een meer radicaal zoeken van Gods koninkrijk en Gods gerechtigheid.

* * *

Deze dingen komen als vanzelf bij ons op als we overwegen waar we „na vijftien jaar” zijn beland.

Maar als dit alles en nog veel meer ons bezig houdt en verontrust, moeten, neen mogen we één ding weten met de onwrikbare zekerheid des geloofs.

Het is dit, dat in en door en met en ook ondanks dit alles het Koninkrijk komt, het Koninkrijk van Jezus Christus. Onweerstaanbaar. En dat wij dat allen moeten, neen mogen, zoeken op het kleine plekje waarop God ons doet leven en in het kleine plichtje dat Hij ons oplegt. In het simpele doen wat onze hand dáár vindt om te doen.

Dat Koninkrijk zoekende, mogen we elke dag opnieuw beginnen met het onbegonnen werk. Hoe vaak we ook faalden, God blijft ons in zijn barmhartigheid steeds roepen tot deze genade en deze dienst. Zo mogen we bezig zijn in de opbouw van zijn kerk, ten dienste van alle medechristenen, ja, van heel de wereld. We mogen dat doen, wetende dat God vóór de jongste dag allen roept tot zijn genade, dat Hij hier niemand definitief een scheidbrief geeft, dat Hij ononderbroken worstelt om in zijn kinderen zijn genade te doen triumpferen en zo zijn kerk reeds hier en nu te maken tot een levende gemeenschap der heiligen, een licht in de duisternis, een wonder van liefde en vrede en vreugde in een wereld, die stikt in haat en rondtast in duisternis.

C. V.

Ons doopsformulier

De hoofdsom van de leer des heiligen Doops is in deze drie stukken begrepen: Ten eerste:

dat wij met onze kinderen in zonde ontvangen en geboren en daarom kinderen des toorns zijn, zodat wij in het rijk Gods niet kunnen komen, tenzij wij vannieuws geboren worden. Dit leert ons de onderdompeling in en de besprenging met het water, waardoor ons de onreinigheid onzer zielen wordt aangewezen; opdat wij vermaand worden een mishagen aan onszelf te hebben, ons voor God te verootmoedigen, en onze reinigmaking en zaligheid buiten onszelf te zoeken.

Bij de doop van onze kinderen wordt een formulier gelezen, waarin het Evangelie in hoofdzaak wordt verklaard. Dat past in een gereformeerde kerk. Waar het Woord met z'n belofte en eis de hoofdzaak is.

In de roomse kerk wordt geen formulier gelezen. Daar wordt de genade door de doop zelf meegedeeld of ingestort. Zoals in een drankje van de dokter de genezende kracht zit, zo zit de genade om zo te zeggen in het water van de doop. De hoofdzaak in de roomse kerk is dan ook niet de verkondiging van het Evangelie, maar het sacrament waar-

door de genade wordt ingestort. Door de handeling op zichzelf. Het gaat daar niet om het getuigenis of de betekenis van de doop, maar bijna automatisch wordt de genade ingegoten.

Voor ons is de doop een zichtbaar Evangelie. Een teken van en een zegel op dat Evangelie. Een zegel heeft geen waarde als het niet aan een waardevol papier gehecht is. De doop is zonder betekenis zonder het Woord, waaraan hij gehecht wordt. De doop is ingezet om ons de belofte van het Evangelie te beter te doen verstaan. Daarom past bij de doop een formulier, waarin ons de hoofdzaak van de blijde boodschap der genade wordt uiteengezet.

Het onderwijzende deel daarvan begint met deze woorden: „De hoofdsom van de leer des heiligen Doops is in deze drie stukken begrepen”. En wat er in die drie „stukken” volgt zouden we kunnen samenvatten in de bekende woorden van de Catechismus: ellende, verlossing, dankbaarheid.

Door onze doop wordt onze ellende aangegeven. Hij is immers een waterbad of besprenging met water. Een afwassing. Wie moeten gewassen worden? Die vuil zijn. Wie moeten wedergeboren worden? Zij, die midden in de dood liggen.

Dat is nu het geval met ons en onze kinderen. Wij en ons kroost zijn in zonde ontvangen en geboren. Die „wij” zijn geen heidenen. Ook geen Joden. Ook geen mensen, die aan de rand van de kerk leven en er zo'n beetje bij hangen. Maar gelovigen. Die de toevlucht tot de Here Jezus hebben genomen en door een waar geloof Hem zijn ingelijfd. En met „onze kinderen” worden niet een deel daarvan bedoeld, maar allen. Wij zijn van nature geen haar beter dan wie ter wereld ook. Vanaf het begin van ons bestaan zit het kwaad er in. Een rode draad van ongerechtigheid loopt door ons leven. Ja door het leven van het ganse menselijke geslacht. Er is een erfelijke besmetting, die van geslacht op geslacht overgaat. We zijn allen Adamskinderen, die in Adam van God zijn afgevalen.

Daarom zijn we van nature kinderen des toorns. D.w.z. mensen, die onder de toorn Gods liggen. Die niet anders verdienen dan verderf en ondergang. Heel de mensheid is een verdorven massa. Wij allen missen de heerlijkheid Gods. Dat erkennen de ongelovigen niet. Maar dat erkent ieder, die de HERE kent en voor Zijn Woord heeft.

Daarom kunnen wij in het rijk Gods niet komen tenzij wij opnieuw geboren worden. Dat erkennen alleen zij die de HERE kennen. Ellende-kennis is geloofs-kennis. Het is niet waar dat kennis van onze ellende ons aangeboren zou zijn. Alleen wie het leven buiten zichzelf in Jezus Christus zoekt bekent daarmee, dat hij het Koninkrijk niet beërven zal zonder wedergeboorte. We moeten hier niet denken aan de inplanting van een levenskiem. Of aan één moment waarop ons het leven geschonken wordt. Maar aan de vernieuwing, die heel ons leven omspannt. Aan de totale verandering, die de Heilige Geest door het Woord in ons bestaan te weeg brengt. Als de Here Jezus weerkomt zal niemand met Hem ingaan in Zijn eeuwig koninkrijk, die niet wedergeboren of bekeerd is. We mogen ook wel zeggen: Die niet tot het geloof in Christus gekomen is. Want wedergeboorte en bekering en geloof hangen onlosmakelijk met elkander samen.

We moeten over de wedergeboorte spreken naar de Schrift. Als de Here Jezus tot Nicodemus zegt, dat hij moet wedergeboren worden uit water en Geest, dan wijst Hij hem naar de doop en naar de Christus, die met de Heilige Geest doopt. Jacobus zegt, dat God ons in het nieuwe leven zet door het Woord der waarheid. Petrus spreekt van wedergeboren worden door het eeuwige en blijvende Woord van God en „dat is het Woord, dat onder u verkondigd is”.

Ook onze belijdenis verbindt wedergeboorte en geloof: „Dit geloof, in de mens gewerkt zijnde door het gehoor des Woords Gods en de werking des Heiligen Geestes, wederbaart hem en maakt hem tot een nieuwe mens, en doet hem leven in een nieuw leven en maakt hem vrij van de slavernij der zonde”. N.G.B. art. XXIV. Hier zegt ons doopsformulier: Zonder Gods vernieuwende genade wordt niemand behouden. Zonder geloof kan niemand God behagen. Zonder bekering wordt niemand zalig.

Dit leert ons de ondergang in en de besprenging met water. Daardoor wordt onze onreinheid aangewezen. De doop geeft aan-schouwelijk onderwijs. Dat kunnen onze kinderen al wel verstaan: Ze hebben reiniging nodig door het bloed en de Geest van Christus. Wie rein is hoeft niet gewassen worden. Wie vuil is wel. Wie gezond is heeft geen dokter nodig. Wie ziek is wel. Nu, wij zijn van nature ziek. Erger nog: Dood in zonden en misdaden. De doop verzekert ons, telkens weer, dat de oude mens moet sterven en dat de nieuwe mens in Christus moet opstaan.

Zo worden we vermaand „een mishagen aan onszelf te hebben, ons voor God te vertoetmoedigen, en onze reinigmaking en zaligheid buiten ons zelf te zoeken”. Er gaat van de doop een telkens herhaalde vermaning uit. Tot ons en onze kinderen. Ook tot de „allerheiligsten” van ons. We komen in dit leven nooit zo ver, dat we kunnen zeggen: Ik hoef geen mishagen meer aan mijzelf hebben. Juist zij die sterk staan in het geloof in Gods genade en die het meest gevorderd zijn in de heiliging des levens zullen het diepst hun ellende kennen. Hoe groter onze liefde tot de Heiland wordt, en hoe dichter we bij de HERE leven, hoeveel te meer we zullen erkennen, dat wij in onszelf ellendige mensen zijn.

Waaruit kennen we onze ellende? Uit de wet Gods. Dat is: Uit het Woord Gods. Dat is ook: Uit het Evangelie. We mogen leven uit de volle rijkdom van de heerlijke boodschap: „Alzo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij Zijn eniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat een ieder die in Hem gelooft niet verderve maar het eeuwige leven hebbe”. Maar hoe meer we daaruit leven en hoe meer we zien van de onbegrijpelijke liefde Gods, die in Jezus Christus geopenbaard is, des te dieper zullen we ons voor God vertoetmoedigen.

Er staat niet, dat wij ons in onze ellendekennis moeten behagen, maar mishagen. Dat is een stuk van de waarachtige bekering: Een hartelijk leedwezen, dat wij God door onze zonde vertoetmoed hebben.

En het tweede stuk van de bekering is, dat wij onze reinigmaking en zaligheid buiten onszelf zoeken. Dat is een hartelijke vreugde in God door Christus.

Laten we ons dat toch goed inprenten: Dat we onze reinigmaking en redding buiten onszelf moeten zoeken. Wij wassen niet zelf onze zonden weg. Dat doet het bloed en de Geest van Christus. We redden ons zelf niet. Maar de Here redt ons door Zijn genade en Geest. We verschaffen onszelf geen zaligheid. Dat is: verlossing van de zondemacht en zondesschuld en zondesmet.

Tal van christenen zoeken het leven in zichzelf. In hun diep zondebesef. Of in hun

geloof. Of in hun bekeringsweg. Of in de kenmerken van genade, die zij in zich vinden. Wie de HERE kent heeft zondebesef en geloof en bekering en kenmerken. Dat alles is nodig. Hoe meer hoe liever.

Maar door het geloof en door het gebed en door de toevlucht te nemen tot Christus zoeken we het leven niet in onszelf, maar buiten onszelf. Dat is niet maar één keer het geval, als we de eerste keer tot geloof komen. Maar dat blijft zo ons leven lang.

Het Evangelie en de doop en het avondmaal wijzen ons naar Christus als het enige fundament onzer zaligheid. Hij is ons gegeven tot wijsheid, rechtvaardigheid, heiligmaking en tot een volkomen verlossing. I Cor. 1:30. In Hem en in Hem alleen hebben we alles wat tot onze zaligheid nodig is. Buiten Hem is geen zaligheid te zoeken of te vinden. Dus ook niet in onszelf.

Dat prent de doop ons in. Dat moeten we ons telkens weer voorhouden. Dat moeten we ook onze kinderen inprenten. Niet, dat wij ze voor wedergeboren houden. Maar dat zij een mishagen aan zichzelf moeten hebben. En dat zij het leven en de zaligheid moeten zoeken, door het geloof, in Jezus Christus.

De gedoopte, die dat niet wil en niet doet, zal verloren gaan. Door eigen schuld. Maar wie in Hem gelooft heeft het leven en zal behouden worden.

H. J. Jager.

Na de herdenking van Isaïc Da Costa

„Maar nu wij denzelfden Geest des geloofs hebben, gelijk geschreven staat: Ik heb geloofd, daarom heb ik gesproken, geloven ook wij, en daarom spreken wij ook”.

II Corinthe 4:13.

Op 28 april 1860 ontsliep in zijn Heer Isaïc Da Costa en Christelijk Nederland heeft hieraan gedacht een eeuw na dien. De rijkdom van Da Costa's leven en werken is op velerlei wijze in herinnering gebracht, niet alleen door bijdragen in courant en tijdschrift doch ook door middel van radio en bijeenkomsten. Enige jaren geleden werd op overeenkomstige wijze stilgestaan bij de figuur van Bilderdijk. Toch is er tussen het herdenken van toen en dat van nu wel enig verschil. Bilderdijk was de baanbreker van een geestelijke vernieuwing, die pas in Da Costa's dagen en onder zijn bezielde stimulans tot brede ontplooiing kwam. Bilderdijk zette zich fel antithetisch af tegen veel en velerlei en openbaarde zich o.m. als een contra-revolutionair, terwijl Da Costa bij alle strijd tegen de revolutie in toenemende mate oog kreeg voor gewenste ontwikkeling in meningsvorming en levensstijl. Bilderdijks leven was gekenmerkt door scherpe contrasten, waarbij aan zijn indringende boodschap afbreuk werd gedaan door ongeestelijke houding in zeden en sociale contacten; Da Costa's levensgang vertoont een harmonie in levensuitingen van allerlei aard, die de harten van hen die hem kenden verwarmde. Bij Bilderdijks graf wordt het genie herdacht in een kleine kring — schaarse vrienden, rederijkers, eenvoudigen — maar een brede schare van treurende, onder wie Amsterdams burgemeester, legt Da Costa's stoffelijk overschot ter ruste.

Aan elkander waren Bilderdijk en Da Costa echter nauw verbonden. De grillige Christen-dichter mocht het instrument zijn, dat de jonge Portugese Jood Da Costa, met zijn vriend Capadose, tot het bevrijdende Christendom bracht en steeds stonden zij elkaar bij in de strijd tegen de „geest der eeuw”. Met hartelijke toewijding heeft Da Costa zijn leermeester herdacht in woord en geschrift en daarbij in zijn liefde veel duisters „bedekt”.

Wij spraken hierboven over een „geestelijke” vernieuwing” en de opmerkelijke lezer weet dan, dat wij het Réveil bedoelden. Als centrale figuur in deze beweging hebben wij Da Costa te zien en slechts in dat verband heeft ons herdenken wezenlijke betekenis voor onze dagen.

Het heeft God behaagd de duisternis van de 18e eeuw, die zich voortzette in het begin van de 19e, te doorbreken en als Gereformeerden van de 20e eeuw moeten we intens dankbaar zijn, dat toen de vernieuwing zich

openbaarde, die langs verschillende wegen heeft geleid tot het belijden en beleven in Schriftgetrouwe zin in zoverre dat in onze dagen nog wordt gevonden in dit land.

Wanneer wij dit schrijven realiseren wij ons heel goed, dat Réveil, Afscheiding, Doleantie en Vrijmaking niet in elkaars verlengde liggen, maar vast staat, dat de drie laatste niet los te maken zijn van het eerste. Wij verschralen ons kerkelijk verleden wanneer wij b.v. de Afscheiding niet in rechtstreeks verband zien met het Réveil, ongeacht de omstandigheid, dat nagenoeg alle Réveil-figuren in de gedeformeerde Hervormde kerk achterbleven.

De betekenis van het Réveil is in 1935 door Dr J. van Lonkhuyzen wel zeer kernachtig omschreven toen hij opmerkte: „Het Réveil legde dynamiet onder de liberale staatkunde, onder de kerkelijke organisatie van Koning Willem I, onder de ontkernde staatschool, onder de humanistische filantropie, onder heel de Jacobijnse levensbeschouwing; het stelde God weer op de voorgrond”.

Het is van bijzondere betekenis, dat wij over een schat van materiaal beschikken, dat ons kan doen weten hoe het Réveil zich heeft ontwikkeld. Maken wij van dit materiaal wel genoeg gebruik? Beperken wij ons in het nagaan van Gods werken in land en kerk tot algemeenheden van oppervlakkige aard of zal de vrucht van de Da Costa-herdenking o.m. deze zijn, dat wij het leven en denken van onze tijd plaatsen tegen die betekenisvolle achtergrond van de strijd der geesten in de 19e eeuw?

Willen wij dat, dan gaan wij speuren en nemen wij kennis van hoogst belangwekkende collecties in Algemeen Rijksarchief en Réveil-archief, om van andere te zwijgen. We onderkennen de waarde van de bronnenpublicaties, zoals die b.v. worden verzorgd door het rijksbureau voor de vaderlandse geschiedenis. Wij lezen de vele boeken en geschriften, het onvolprezen overzicht van mej. dr Kluit (Het Réveil in Nederland, 1817—1854) voorop en bemerken dan hoe ook niet-geestverwanten als Allard Pierson en Everard Gewin ons voorlichten in die boeiende, bewogen wereld van het Réveil. We dringen door in de half vergeten vooroorlogse jaargangen van Anti-revolutionaire staatkunde (drie-maandelijks editie) en van Stemmen des Tijds, waarin mr B. de Gaay Fortman zijn kostelijke beknopte biografieën van Réveil-figuren biedt en we zouden wensen, dat ze ons gebundeld voorgelegd werden.

Bij onze speurtocht zullen we mannen als Bilderdijk, Groen, Elout, de gebroeders Van Hogendorp, Gefken, Heldring, Capadose, Koenen, De Clercq, Van Hall en zoveel anderen beter leren kennen en verstaan en onze

dankbaarheid voor Gods werken in land en kerk zal bewuster en intenser worden.

Ook Da Costa, wiens naam weer even op veler lippen was, zal in zijn rijke betekenis voor ons gaan leven. Die kleine melancholische Jood, die zijn Verlosser vond en de diep insnijdende breuk met zijn geslacht aanvaardde. Zijn trouwe en liefde alle ons ontvoerde wanneer we zien hoe hij alle verdrinking en verachting gering achtte wanneer het ging om de boodschap van zijn Heer door te geven. Voor velen was hij tot zegen. Niet alleen zijn vrouw maar ook zijn schoonmoeder en schoonzuster zag hij tot bekering komen. Hij geloofde en... hij sprak. Zijn huis stond open voor rijk en arm wanneer hij zijn gezegende Bijbelzinnen hield. Na vele jaren zullen mannen als Brummelkamp, Van Golverdinge en Van Velzen, trouwe Afgescheidenen, hiervan dankend gewagen. Onder zijn invloed liet de doopsgezinde Ds Ter Borg het modernisme varen. Zijn particuliere colleges in geschiedenis (een hoogleraarszetel werd hem onthouden) verrasteren door hun visie. Onrecht en verdrukking riepen zijn vurige en milddadige reacties op. Zijn Joodse broeders bléven delen in zijn liefde en zorg. Zijn eenvoud en oprechtheid troffen diep, niet alleen de hooggeplaatsten met wie hij verkeerde, maar ook zijn eenvoudige huis-knecht. Hij kon nederig schuld belijden. Zijn enthousiasme bezielde velen. Hoe impulsief kon hij reageren wanneer omstandigheden en gebeurtenissen hem aangrepen. Wanneer hij in 1844 zijn befaamde dichtwerk „Aan Nederland” in het Koninklijk Nederlands instituut voordraagt dan stampst hij bij het „Zij zullen het niet hebben, ons oude Neder-

land” dreunend op de grond, terwijl hij vijf jaar later ostentatief zijn rouw om het overlijden van Koning Willem II betoont door al jammerend: „Mijn Koning, mijn Koning”, bij een vriend binnen te treden.

Bij het beschouwen van Da Costa's leven mag de liefde tot zijn persoon en werken ons niet verleiden tot critiekloos aanvaarden van al zijn standpunten en denkbeelden. Wij menen, dat hij niet voldoende heeft verstaan wat De Cock en Scholte tot afscheiding drong. Hij was afkerig van separatie. Dat bleek reeds in de kerkelijke moeilijkheden rond de jonge Kohlbrugge en ook later toen de Haagse heren hun protest inzonden en toen de moderne Meyboom in Amsterdam predikant werd. Hij wilde het kerkelijk zeer medisch verhelpen, n.b. met behulp van de kerkelijke leiders van zijn dagen. Hij onderschatte de schriftuurlijke waarde van de kerkelijke formulieren. Hij was overtuigd chiliast.

Ook in zijn geschiedenisbeschouwing mengden zich romantische elementen, getuige o.m. zijn verwachtingen ten aanzien van Willem II in wie hij een tweede Maurits meende te herkennen.

Maar genoeg. Deze nabeschouwing op de herdenking 1860—1960 wil geen min of meer afgerond beeld van Da Costa's leven en werken bieden doch slechts opwekken tot een meer dan incidentele aandacht voor die aangrijpende beweging in de vorige eeuw: het Réveil. Het verstaan en bepalen van onze houding als Gereformeerden onderling en jegens anderen kan er o.i. mede worden gediend.

Rijswijk Z.H.

J. J. Bouman.

Kerken in Schotland

(1560—1960)

III

Uit de Schotse Confessie, 1560.

De strijd in Schotland vóór 1560 gevoerd om de vrije prediking werd in dat jaar door een besluit van het parlement beëindigd. Het was het besluit dat we de vorige keer vermeldden. Er werd een confessie aangenomen, die door John Knox en vijf andere theologen was ontworpen in de tijd van vier dagen. Bij dit parlamentsbesluit werd de vrijheid der prediking in Schotland gewaarborgd. Dit besluit betekende niet het einde van de strijd om de waarheid en de kerk in Schotland. Bij lange na niet. Het betekende wél het einde van de strijd die we noemden, de strijd om de vraag of het Woord in wettige vrijheid gepredikt zou mogen worden. De prediking van het Woord was nu wettig toegestaan. En van nu af werd op het celebreren van de mis straf gesteld. De Roomse mis werd immers in de door het parlement aanvaardde confessie zwaar veroordeeld. Op dezelfde manier ongeveer als dat in de Catechismus van Heidelberg gebeurde in het bekende en befaamde antwoord 80. Alzo de mis in de grond niet anders is dan een verloochening van het enige offer en van het lijden van Jezus Christus, en een vervloekte afgoderij. De confessie van Schotland heeft in kapittel of artikel 22 over de mis (nadat een exposé daarvan gegeven is) dit scherpe vonnis: „welke leer als godslasterlijk tegen Christus Jezus en tekort doende aan de genoegzaamheid van zijn enig offer, eens volbracht tot reiniging van alle ongerechtigheden, een gruwel is, die wij verafschuwen en van ons wijzen”.

Omdat dit parlamentsbesluit en deze aanneming bij-de-wet van de evangelische leer en de verwerping van de Roomse dwalingen, in Schotland de vrije prediking wettig toestand, en alzo de reformatie, de herbouw van de zwaar geteisterde en vervallen kerk, noemt men dit jaartal en deze gebeurtenis, het historisch begin van de gereformeerde kerk in Schotland.

Deze confessie van 1560 is het eerste officiële document van de gereformeerde kerk in Schotland. De inhoud blijft van grote betekenis voor het leren kennen van de geest van de evangelische belijders in de zestiende eeuw in dat land. Tot kenschetsing van deze geest en tot kennismaking met hun „geloof” (in de zin van hun geloofsinhouden) laten we hier

enkele citaten uit de confessie volgen. We geven deze citaten omdat bij ons weten deze confessie niet in een Nederlandse vertaling voorhanden is, waarnaar we onze lezers, indien die er wel was, zouden kunnen verwijzen.

Opvallend is de **zakelijk**, sterke overeenkomst met onze Nederlandse Geloofsbelijdenis en met de Catechismus van Heidelberg. Wat de laatste aangaat, kon u dit reeds constateren inzake de veroordeling van de Roomse leer omtrent de mis, de leer van de lichamelijke presentie van Christus in de kerk en daarbij de leer van de onbloedige herhaling van Zijn offer dat Hij eenmaal gebracht heeft, en waardoor in eeuwigheid volbracht worden al waarden die door Hem tot God gaan. Opvallend is de **zakelijk** sterke overeenkomst óók met andere gereformeerde belijdenisgeschriften uit de zestiende en niet alleen uit de zestiende eeuw. Ook met een belijdenisgeschrift uit de zeventiende eeuw als de Confessie van Westminster in Engeland, in 1688 trouwens door de Kerken in Schotland aanvaard als haar belijdenis. Men kan in deze laatste confessie de invloeden van de gereformeerde theologie uit het begin van de zeventiende eeuw gemakkelijk aanwijzen, maar dit neemt niet weg, dat de **zakelijke** overeenkomst blijft domineren over de verschillen in zegswijze en aanpak hier en daar.¹⁾ De Schotse Confessie ademt dezelfde geest als onze Nederlandse confessie en als alle gereformeerde confessie uit de zestiende eeuw. Men zou kunnen zeggen: dat is de geest van Calvijn. Knox, een van de opstellers, was duidelijk door Calvijns geschriften beïnvloed. Hij was trouwens in de jaren 1556 tot 1559 (dat was ná zijn straftijd op de Franse galeien) ondergedoken op het continent van Europa en is toen in Frankfort aan de Main geweest, waar hij Calvijns invloed in de **praktijk** heeft ondergaan, en hij is in Genève zelf geweest en heeft daar aan de voeten van Calvijn gezeten. Wanneer men de confessie van 1560 leest hoort men hetzelfde evangelisch geluid dat men in die eeuw alom in West-Europa bij de evangelischen kon horen. Het keert zich sterk tégen Rome en tégen de Anabaptisten. Dat zijn de twee fronten waartegen Calvijn en al zijn geestverwanten zich keerden. En in het positieve ziet men de poging om de kerk in haar organisatie en haar regering schriftuurlijk op te bouwen, en van deze poging naar de Schriften belijdenis af te leggen.

Hier laten we hoofdstuk of artikel 16 vol-

gen. We laten het niet in énen, als één brok afdrukken, maar voorzien de verschillende onderdelen telkens van een verklarende opmerking; zulks voor de duidelijkheid.

Het gaat over de kerk.

„Als wij geloven in één God, Vader, Zoon en heilige Geest, zo geloven wij zeer zeker dat er van het begin is geweest, en nu is en tot het einde der wereld zal blijven: een kerk (Matth. 28 : 20). Dat wil zeggen dat er een samenkomst en menigte van mensen is, door God uitverkoren, (Efeze 1 : 4) die op de juiste wijze Hem dienen en Hem aanhangen met een waar geloof in Christus Jezus, Die het enige Hoofd is van dezelfde kerk (Coloss. 1 : 18); welke kerk eveneens het lichaam en de bruid van Christus (Efeze 5 : 23 v.) is”.

Nu over de universele kerk dit.

„Deze kerk is catholiek dat is universeel, omdat zij bevat de uitverkorenen van alle eeuwen, alle koninkrijken, volken en talen, zowel van de Joden als van de heidenen (Openb. 7 : 9). Deze kerk heeft gemeenschap met God de Vader en met zijn Zoon Christus Jezus door de heiligmaking van de heilige Geest en daarom wordt zij genoemd de gemeenschap, niet van gewone mensen maar van de heilige, welke gemeenschap als burgers van het hemelse Jerusalem het genot bezit (Efeze 2 : 19) van de meest onmetelijke weldaden: immers van één God, één Here Jezus Christus, één geloof en één doop”.

Over: „buiten de kerk geen zaligheid” het volgende.

„Buiten deze kerk is geen leven, geen eeuwig geluk. Daarom gruwen we van de godslastering van hen, die verzekeren, dat mensen die leven in overeenstemming met billijkheid en gerechtigheid, zalig zullen worden, welke God zij ook beledigen mogen hebben. Want zonder Jezus Christus is er geen leven noch behoud; en derhalve zal niemand deelgenoot zijn van de zaligheid dan zij die de Vader aan zijn Zoon Jezus Christus heeft gegeven en die in de tijd komen tot Hem en zijn leer aannemen en in Hem geloven. (Joh. 5 : 22—23; 6 : 37—39). Wij vatten de kinderen met de gelovige ouders samen”.

De onzichtbare kerk.

„Deze kerk is onzichtbaar, alleen bij God bekend, bij Hem, Die alleen weet wie Hij heeft uitverkoren. Deze kerk bevat zoals gezegd, zowel de uitverkorenen die gestorven zijn (gewoonlijk genoemd de triomferende kerk) als degenen die leven en strijden tegen de zonde en de satan, als ook zij, die ná ons zullen komen”.

Wat we boven schreven over de calvijnsedachten en visie die wij ook in de Nederlandse Geloofsbelijdenis onderkennen (Guido de Bres was eveneens leerling van Calvijn) wordt in dit hoofdstuk wel bevestigd.

Zakelijk kan de gedachtengang in de laatste zin over de onzichtbaarheid van de kerk bij wie bij de Schriften leeft geen bezwaar ontmoeten. En dat wat de Schotse Confessie zegt omtrent het behoud dat buiten de kerk niet gevonden wordt, dat is hetzelfde wat onze Nederlandse Geloofsbelijdenis daaromtrent heeft uitgesproken.

Nu citeren we wat in hoofdstuk 18 van de Schotse Confessie over de **merktekenen** van de ware kerk wordt gezegd. U zult kunnen constateren dat het weer precies Calvijn is die u hoort.

„De merktekenen van de ware kerk, welke we geloven en belijden, zijn eerst de trouwe prediking van het Woord Gods, waarin God Zichzelf aan ons heeft geopenbaard zoals de geschriften van de profeten en apostelen ons aanwijzen. (Joh. 7 : 18; 10 : 15—30).

Ten tweede de rechte bediening van de sacramenten van Christus Jezus, die met het Woord en de beloften Gods verbonden behoren te worden om deze in onze harten te verzegelen. (Rom. 4 : 11).

Ten derde de kerkelijke discipline (of tucht) oprechtelijk bediend, zoals Gods Woord voorschrijft, door welke de zonden worden onderdrukt en de deugden bevorderd”. (1 Kor. 5).

Opmerkenswaard is ook het volgende in hetzelfde 18e hoofdstuk over de **merktekenen**

van de kerk, waaruit men kan zien dat deze **not-ac** niet bedoeld werden als **norm**. (De norm hebben we in de Schriften) maar als concrete **aanwijzing** van de plaats en de kring, waar men de kerk kon vinden. Deze betekenis heeft de term zonder twijfel ook in onze belijdenis. Hier komt het:

„Overal waar deze aanwijzingen gezien worden en blijven in een zekeren tijd (hoe klein het getal ook is, twee of drie) daar is buiten alle twijfel de ware kerk van Christus, in welker midden, Hij, naar Zijn belofte is. We spreken nu niet over de universele kerk, waarover we tevoren gesproken hebben, maar over de particuliere²⁾ kerken, zoals er waren te Korinthe, Galatië, Efeze en andere plaatsen, waar de bediening van het Woord was geplant door Paulus, (Hand. 16 : 1 v.; 18 : 11 e.a.) en die hijzelf kerken van God noemt (1 Kor. 1 : 2, Hand. 20 : 28). En zulke kerken, wij, inwoners van het rijk van Schotland, belijders van Christus, hebben die in onze steden, dorpen en plaatsen, hervormd in overeenstemming met het Woord Gods. Want de leer die geleerd wordt in onze kerken is vervat in de geschreven woorden van God”.

Om dit artikel niet te lang te maken breken we hier af. Volgende week zullen we weer geven wat deze confessie heeft uitgesproken over de generale concilies of synoden.

J. Meester.

1) In dit verband wijzen wij op enkele artikelen die Ds G. van Dooren uit Burlington (Ont., Canada) in de Canadian Ref. Mag. enige tijd geleden gepubliceerd heeft als voorbeelden van hoe het niet moet. Ds Van D. critiqueerde enige uitspraken van de Westm. Conf. over de kerk. Dat is natuurlijk zijn goed recht. En er is ook wel stof voor kritiek te vinden in deze confessie. Maar de methode van Ds Van D. is ondeugdelijk en leidt daarom tot niets goeds, o.i. Waarom is de methode van Ds Van D. ondeugdelijk? Omdat zij uitgaat van een ondeugdelijk uitgangspunt. Wat was het uitgangspunt van deze kritiek? Een theologische interpretatie uit de 20e eeuw van sommige uitspraken van de Ned. Gel. Bel. Wanneer men met een theologische interpretatie uit de 20e eeuw van uitspraken van één confessie uit de 16e (of eventueel 17e eeuw) een andere conf. uit de 16e of 17e eeuw te lijf gaat, kan men niet anders dan ongelukken verwachten. Ongelukken met betrekking namelijk tot het verstaan van de werkelijke, de zakelijke inhoud van de bestreden confessie. Men heeft door zulk een methode te kiezen, meteen de deur voor zichzelf in het slot geworpen, welke toegang kon verschaffen tot het verstaan van de zakelijke, de reformatorische, de schriftuurlijke inhoud van de betrokken confessie. En om de laatste moet het ons te doen zijn. Er is al zoveel verwarring onder de zonen van reformatorische huize, dat men zijn best wel mag doen om die verwarring niet erger te maken. Dacht men dat onze confessie door de Bres is opgesteld of door de kerken in de 16e eeuw is aangenomen met in hun achterhoofd de theologische interpretaties die wij tegenwoordig bij het lezen van hun woorden daarvan hebben weten te geven?

2) Of plaatselijke kerken.

Ons zingen in de kerk

Welk soort speeltuig?

We hebben nu enige malen achtereenvolgend over onze kerkzang gesproken: dat hieraan veel kan worden verbeterd, hoe wij het juiste tempo kunnen vinden, het belang van een samen-optrekken, en de waarde van het zingend-luisteren naar elkander.

Achter en naast en onder die kerkzang klinkt gewoonlijk een orgel; althans een speeltuig, van meerdere of mindere artistieke waarde. Ook daar moeten wij eens bij stilstaan. Want ook het muziekinstrument speelt een belangrijke rol bij onze kerkzang, kan die sterk beïnvloeden.

Van de vroegste tijden af is de liturgische zang begeleid door instrumenten. „Instrumenten der muziek Gods”, zoals ze in de Schrift zelfs zijn genoemd. Wij lezen in het oude testament van enkele snaarinstrumenten (harp, psalter, citer), welke de door Levieten gezongen psalmmelodie begeleiden; en van de cymbel of cimbaal, met welke de levietische zangers de accenten aangaven. Daarnaast noemt de Schrift ook instrumenten welke buiten de eredienst, bij wijze van profane volksmuziek, werden gebruikt: de fluit, de babylonische vedel, en eindelijk de instrumenten voor dansmuziek: de syrische hobo en de tamboerijn. Tenslotte vinden we twee instrumenten herhaaldelijk genoemd, die wel aan de eredienst, maar niet aan de psalmzang verbonden waren: de trompet (welke alleen door de priesters geblazen werd, bij bijzondere gebeurtenissen) en de bazuin of ramshoorn (die een functie als van onze kerkklokken vervulde).

Misschien komen wij op deze Bijbelse muziekinstrumenten wel eens afzonderlijk terug. Ze zijn een aparte studie meer dan waard. Maar voor het ogenblik wijzen wij op twee dingen:

dat de Bijbel ons mét de psalmzang de instrumentale muziek heeft geschonken; dat de Bijbel duidelijk onderscheid maakt tussen de voor de eredienst geschikte en ongeschikte instrumenten.

Wat het eerste punt betreft: het woord psalm is afgeleid van het muziekinstrument, en betekent letterlijk „harpzang”, zoals Vondel de psalm noemde. De psalmen, alzo liederen welke bij snaarmuziek gezongen worden, zijn dus van de instrumentale muziek uit ontstaan, en vragen om instrumentale begeleiding.

En wat het laatste aangaat: wanneer in het oude testament duidelijk geschikte van ongeschikte muziek onderscheiden wordt; duidelijk het ene muziekinstrument als een „instrument der muziek Gods” geheiligd — en het andere met het wereldse leven verbonden wordt, dan hebben wij het recht en de plicht om zorgvuldig uit te kiezen: welke

instrumenten aan de heilige eredienst kunnen medewerken, en welke niet.

De geschiedenis heeft zich zo ontwikkeld, dat de massale psalmzang, ons sedert 1542 door de zorgen van Calvijn geschonken, sinds drie eeuwen profijt heeft getrokken van het pijporgel.

Dit orgel, reeds lang in kloosters en katholieke kerken aanwezig, had oorspronkelijk volstrekt geen liturgische betekenis: reden waarom Calvijn en de eerste nederlandse synoden er niets van wilden weten. Toen echter de volkszang tot een ergernis van alle weldenkende kerkgangers was ontaard, werd het orgel te hulp geroepen om aan de kerkzang de dringend nodige leiding te geven. En ziedaar: in de loop der eeuwen ontwikkelde het zich tot een volwaardig instrument, geschikt niet slechts om de kerkzang te leiden, maar tevens om die aan te vuren, te versieren, en zo op te voeren tot hoger geestelijk en artistiek peil. Daarbij behield het instrument tot op zekere hoogte zijn eigen karakter: een objectieve, stabiele en hoogstaande klank, welke in sterkte geheel regelbaar is, en welke alleen in het kerkgebouw — maar vrijwel nergens daarbuiten gevonden wordt (al streven zijn buitenkerkelijke varianten: huispijorgel, straatorgel, bioscooporgel en concertorgel enigermate in dezelfde richting).

Wij noemden het huispijorgel, ook positief genoemd. Het betreft een klein pijporgel, van bescheiden klanksterkte en registraantal. De moderne kleine kerkorgels worden ook wel positieven genaamd; omgekeerd is van Adriaan Valerius bekend, dat zijn vader het koorpositief uit een Middelburgse kerk kocht, en thuis plaatste.

Sedert de vorige eeuw is dit huispijorgel helaas vervangen door het harmonium: het bekende instrument, dat voor elke pijp een trillend koperen tongetje biedt. Niet alleen is zijn prijs veel lager dan die van het positief, maar zijn geluidskwaliteit eveneens. Wie dat niet onderscheidt blijft ten onrechte van een huisorgel spreken; wie het wel onderscheidt tracht een werkelijk positiefje te bemachtigen, zoals er nog steeds in de handel zijn, en zelfs nieuw worden gebouwd.

Niettemin moet een gemeente, die geen echt orgel kan verwerven, zich in veel gevallen korter of langer tijd behelpen met een harmonium. Meestal kan daar zeer wel bij worden gezongen — al blijft de hunkering naar het pijporgel steeds aan elk artistiek geweten knagen.

Er zijn nog enkele kerken in ons land (destijds Drachten bijv.) die haar psalmzang met koperblazers laten begeleiden. Dat moet wel een bijzonder effect geven: het schelle

Redactieleden:

Dr. J. BOSCH, P. GROEN, Prof. Dr. H. J. JAGER, Prof. C. VEENHOF

Adres van Redactie:

H. J. Jager, Jan v. Arkelstr. 7, Kampen

Medewerkers:

Ds. D. van Dijk, Groningen
Drs W. K. van Dijk, Groningen
P. A. Hekstra, Rotterdam
Dr. D. Holwerda, Zuidhorn
Ds. P. K. Keizer, Groningen
Drs J. F. J. Lamet, Eindhoven
Ds. J. Meester, Amsterdam-Z.
Mr. Dr. J. Meulink, Enschede
D. W. L. Milo, Nunspeet
Prof. Dr. K. J. Popma, Utrecht
Drs G. Puchinger, Utrecht
Dr. H. R. Rookmaaker, Leiden
Dr. Ir. J. Stellingwerff, Eindhoven
Ds. B. Telder, Breda
Ds. G. Visee, Kampen
Ds. C. Vonk, Schiedam
Ds. D. K. Wielenga JDzn, Rotterdam
Prof. Mr. H. D. van Wijk, Amstelveen

Secretariaat Geref. Perverseniging

„Opbouw”:

H. Albracht, Prof. Wentlaan 50, Utrecht

Penningmeester van de

Geref. Perverseniging:

Drs J. F. J. Lamet, Antilopelaan 2, Geldrop, post Eindhoven

Administratie: Slotlaan 220, Zeist

koper zingt de melodie door de trompetten, het diepe koper van de tuba's kan een warme ondergrond geven.

Maar de bezwaren springen meteen in het oog. Een gezelschap is niet sterker dan zijn zwakste speler; er moet een minimum aantal medewerkers aanwezig zijn; er is een dirigent nodig, die niet alleen de koperblazers verenigt, maar tevens de kerkzang leidt; van veel variatie in de toonhoogte, harmonisatie en omlijsting is natuurlijk geen sprake; terwijl niet eens gedacht kan worden aan de velerlei situaties, waarin een organist door enige accoorden, een kleine intonatie, een spontane inleiding, een overbruggende cadens, zulk een waardevolle bijdrage tot een stichtelijk liturgisch geheel kan geven.

En dan duikt daar sedert 25 jaar het „pijploze orgel” op! Onder allerlei benamingen wordt, met behulp van echte orgelklavieren, ingeblikte orgelmuziek op de markt gebracht. De prijs is een fractie van de echte orgelprijs, maar de kwaliteit van de toon is er dan ook naar. Het elektronisch geproduceerde geluid, dat een reproductie van de orgelklank voorgeeft te zijn, wordt door sommigen niet van een pijporgel onderscheiden. De Duits-Zwitserse organistenverenigingen en de Nederlandse Gereformeerde Organistenvereniging hebben zich echter na brede studie van dit onartistieke surrogaat afgevend: zij achten het onbehoorlijk voor kerkelijk gebruik, en ongeschikt om de serieuze kerkelijke orgellitteratuur te vertolken.

Niettemin kan een kerk in zulk een situatie komen, dat zij van deze vinding gebruik moet maken. Dat is verdrietig, en het wijst op grote nood — zoal geen financiële dan toch culturele nood.

Zijn wij het dus volkomen eens over de juistheid van het gebruik van speeltuig in de kerk (en wie dat nog niet ziet leze in de psalmen na, hoe dikwijls de Geest ons oproept om de HEERE te prijzen bij schoonklinkende instrumenten) — de opgave is thans nog om het juiste speeltuig te kiezen, dat niet alleen aan onze begroting — maar vooral aan de eis van heiligheid tegemoet komt.

Want — om elk misverstand te voorkomen — het gaat er niet om, of „wij er wel bij zingen kunnen”, maar of de HEERE er naar luisteren kan. Zoals het er in de O.T. offerdienst niet om ging of het dier poten had en loeien kon — maar of het een gaaf, gezond, krachtig, schoon offerdier was. Want niet ons artistiek en financieel en cultureel en religieus niveau is beslissend voor de keus van ons gezongen loffer; maar de heiligheid des HEEREN, die het beste van ons vraagt — en voor Wie elk afschepertje een stank in zijn neusgaten betekent!

Wij willen bij gelegenheid graag afzonderlijk stilstaan bij het pijporgel, het positief en het harmonium.

D. W. L. M.

Wat de les van Artis ons niet leren kan

Met belangstelling heb ik kennis genomen van het „Ingezonden” van Dr A. P. Muys, onder het opschrift „De les van Artis”, blijkbaar een reactie op mijn artikel „Heeft de dood ook een creatuurlijk aspect?” in het nummer van 8 april j.l.

Dit artikel handelde niet over de biologische dood in het algemeen, dus over het verschijnsel van de dood in de planten- en dierenwereld, maar over de sterfelijkheid van de mens.

Wanneer ik als jeugdleider Artis zou bezoeken, dan zou ik met Dr Muys en met mijn jongens en meisjes de rijke verscheidenheid in de dierenwereld willen opmerken: Hoe God de HERE al die levende wezens naar hun aard geschapen heeft, vissen en vogels, vee en kruipend gedierte en wild gedierte naar hun aard. Ja, ook het wild gedierte naar zijn aard, dat op roof uitgaat en andere dieren aanvalt en verslindt.

Ik lees in mijn Bijbel dat God die verscheidenheid en die eigen-geaardheid zo gewild heeft. Hij zag dat het goed was (Gen. 1 : 25). Het parasiteren van de ene plant op de andere; het tot voedsel dienen van het ene dier voor het andere; die wondere kringloop van op- en ondergaan is een biologisch gegeven en behoort alles tot de goede schepping Gods. En ook daarvan geldt: Hoe groot zijn uw werken, o HERE, Gij hebt ze alle met wijsheid gemaakt; de aarde is vol van uw schepselen!

Wat de Bijbel ons ook leert is, dat er met betrekking tot de dood als biologisch verschijnsel bij de zondeval van de mens wel iets veranderd is. Het aardrijk is vervloekt geworden en deze vloek heeft ook in de planten- en dierenwereld doorgewerkt. De oorspronkelijke harmonie is verstoord geworden. Paulus zegt in Rom. 8 : 20, 21 van de schepping, dat zij aan de vruchteloosheid is onderworpen, maar in de hoop, zelf eenmaal van de dienstbaarheid aan de vergankelijkheid bevrijd te zullen worden tot de vrijheid van de heerlijkheid der kinderen Gods. Vandaar dat tot nu toe de ganse schepping in al haar delen zucht en in barensnood is. Wij verstaan er iets van, als we er op letten hoe weinig er toe nodig is om het biologisch evenwicht in de ons omringende natuur te verschuiven en te verstoren.

Maar ook als we, gelet op de geaardheid van dieren en planten en op het voedingsverband en op de biologische wetten, aannemen dat de dood als biologisch verschijnsel reeds vóór de zondeval heeft bestaan, — een geheel andere vraag is, of de sterfelijkheid van de mens ook tot de goede schepping Gods behoort; of de HERE ook de mens sterfelijk geschapen heeft en of de HERE van het begin af de mens voor een begrensd, getermijnd („beprest” om met Karl Barth te spreken) leven bestemd had.

Door alle tijden heen zijn er mensen geweest, die dit in een of andere vorm geleerd hebben. Ook in christelijke kring heeft deze leer verschillende aanhangers en verdedigers gevonden, met name onder pelagiaanse, sociaanse en rationalistische theologen.

De kerk daarentegen heeft in haar belijdenisgeschriften de dood steeds gezien als „loon” der zonde. Dus niet als een creatuurlijk, maar als een lapsarisch gegeven. Zij heeft altijd geleerd, dat God de HERE als Schepper van hemel en aarde de mens niet een tijdelijk bestaan bedoelde te geven, hem niet vergankelijk en sterfelijk geschapen heeft, maar dat 's mensen vergankelijkheid en sterfelijkheid een gevolg van zijn val in zonde is, de openbaring van het Goddelijk gericht, dat komen zou en gekomen is over de mens, die het gebod des levens, dat hij ontvangen had, overtreden heeft. Hij moet voorzeker sterven, niet omdat hij mens is, lichamenlijk mens, maar omdat zijn natuur zondig en daardoor bedorven is geworden.

De moderne existentie-filosofie heeft zich zeer ingrijpend met het tijdelijk zijn van de mens, zijn sterfelijkheid, z'n „sein-zum-Tode”, bezig gehouden. Men kan spreken van de doodsproblematiek der moderne existentie-filosofie. Mede onder invloed daarvan heeft ook de theologische bezinning in onze tijd zich weer bijzonder op de zin van het sterven gericht.

Daarbij valt het op, dat van verschillende zijde bedenkingen naar voren worden ge-

bracht tegen een kerkelijke leer, welke het sterven enkel ziet als een gericht Gods over de zonde. Natuurlijk wil men het verband tussen zonde en dood allerminst ontkennen. Men geeft ook volmondig toe, dat door de zonde het sterfelijk zijn van de mens een zeer bepaald onheilskarakter heeft gekregen. Maar men is van oordeel, dat de Schrift niet alleen ruimte laat, maar zelfs aanwijzingen geeft om bij de mens van een natuurlijke sterfelijkheid te spreken.

Wij menen deze sterfelijkheidsbeschouwing met een beroep op duidelijke Schriftplaatsen beslist te moeten verwerpen. Niet dat de Schrift genoemde beschouwing rechtstreeks veroordeelt, maar wel laat Gods Woord, zo dikwijls het over dood en sterven gaat, uitkomen, dat de sterfelijkheid van de mens oorspronkelijk niet door God is gewild en bedoeld. Ze mag nooit los van de zonde worden gedacht. En ze kan ook wetenschappelijk niet uit biologische wetmatigheden, vanuit de dieren- en plantenwereld verklaard worden.

Daarom moeten we als Christ-gelovigen de dood en het sterven niet als een natuurlijk gegeven willen interpreteren, maar altijd en alleen vanuit de overwinning van Jezus Christus, die in de wereld kwam om de machthebber over de dood, dat is de duivel, voor altoos te onttronen.

In de vernieuwde scheppingswereld zal voor het sterven geen plaats meer zijn. In het komende Godsrijk, op de nieuwe aarde en onder de nieuwe hemel, zal met de zonde ook de dood volkomen zijn weggedaan. Daar zal geen rouw meer zijn. En in het nieuw Jeruzalem zal niemand meer zeggen: Ik ben ziek. Dan is volgens Paulus' woord de dood in de overwinning van Christus verzwolgen.

Al deze dingen kan de les van Artis ons niet leren. Het ging trouwens in ons artikel: „Heeft de dood ook een creatuurlijk aspect?” niet over de dood in het algemeen, maar over de sterfelijkheid van de mens: Of het tegenover de les van de Bijbel, dat door de zonde de dood in de mensenwereld gekomen is, aanbeveling verdient en verantwoord is om bij de mens vóór de zondeval van een creatuurlijk aspect te spreken. Daarvan zeiden we, dat het aannemen van ziekten en sterfelijkheid in het Paradijs, niet in overeenstemming is met wat de Schrift zegt: dat God de mens goed en naar zijn evenbeeld geschapen heeft. Daarbij werd niet uitgegaan van een bepaald begrip inzake „goed” en „volmaakt”, waarachter zelfs een realistische denkrichting werd verondersteld met „onveranderlijk” als kernmoment (ik schrok er heus even van!), maar eenvoudig opgemerkt, dat ziekten en sterven behoren, anders dan in de dieren- en plantenwereld, tot de gevolgen die de zonde over de mens heeft gebracht, en dat we daarom moeten oppassen om te spreken bij de mens van een „natuurlijke” sterfelijkheid.

B. Telder.

BOEKBESPREKING

Dagboek van Mevrouw Colijn.

Van een inleiding en aantekeningen voorzien door G. Puchinger.

Uitgave: Kok, Kampen, Prijs f 5.90.

Het is al vaak gezegd — maar het kan niet vaak genoeg gezegd worden, dat Nederland zo weinig lectuur bezit over zijn grote figuren uit het jongste verleden.

Wie de stroom van publicaties, memoires en biographieën ziet, die in Engeland verschijnt, moet het bij ons wel een magere boel vinden.

Over onze vorsten zijn we tamelijk slecht ingelicht. Langzamerhand wordt er wel eens iets bekend, maar dat is toch niets vergeleken bij wat de Engelsen kunnen lezen over hun koningin Victoria, haar zoon en kleinzoon en over de laatste koning, George VI.

Bij ons waagt een enkele politicus zich tegenwoordig wel eens aan het optekenen van zijn herinneringen; maar wie zal een boekje van De Geer of Drees in een adem durven noemen met de mémoires van hun tijdgenoten, Churchill en Eden?

Biographieën? In Nederland een enkele en dan vaak nog zeer onvolledig; noodgedwon-

gen, omdat de archieven niet of althans niet volledig mochten worden gebruikt. In Engeland is er geen figuur van enig formaat, of hij heeft, soms reeds tijdens zijn leven, een min of meer officiële biograaf, die kan beschikken over alles wat hij nodig heeft.

Het verschil tussen Engeland en Nederland manifesteert zich ook duidelijk, waar het de laatste oorlog betreft.

In Engeland hebben ministers, diplomaten en militairen hun herinneringen neergeschreven, hun visie op de politiek of hun critiek op de oorlogvoering. En Nederland leest gelaten, hoe Engelsen discussiëren over de noodzaak van de inundatie van Walcheren of over de slag om Arnhem.

En op dit gebied is onze achterstand dan nog niet eens het grootst. Over de oorlog verschijnt in Nederland ook wel het een en ander. In 1960 bijvoorbeeld al een boek, over de bevrijding, waarbij de uitgever blijmoedig aankondigt, dat er reeds lang op zo'n boek werd gewacht en dat nu iedere Nederlander deelgenoot wordt van hetgeen tot nu toe als „strikt geheim” in 't duister bleef! Dit geldt dan toch zeker alleen voor die (Nederlanders die nooit een Engels boek in handen hadden...).

Misschien is iemand in staat voor onze achterstand in de beoefening der jongste vaderlandse geschiedenis veel oorzaken te noemen. Ik niet. De opmerking, dat het Nederlandse volk minder history-minded is dan het Engelse moge geleerd klinken, ze verklaart niets. Hoogstens kan ik op twee feiten wijzen.

In de eerste plaats heerste in „vakkringen” — en als ik me niet vergis is die opvatting nog niet uitgestorven — lange tijd de idee, dat moderne geschiedenis eigenlijk geen geschiedenis is. Ze ligt nog te dichtbij om er objectief over te kunnen oordelen, dus men moet de twintigste eeuw voorlopig maar overlaten aan de journalist, die immers ongestraft alles kan beweren. Bij de opleiding van historici is dus vaak eenzijdig de nadruk gelegd op de middeleeuwen en de nieuwe tijd — beide: „echte” geschiedenis en de twintigste eeuw kwam er nogal eens bekaaid af. Wat op de lange duur een achterstand moest geven, die moeilijk in te halen is.

Een tweede factor is de merkwaardige afkeer van publicaties, die zich maar even op het persoonlijke vlak bewegen. Nog levende leden van ons vorstenhuis bijvoorbeeld, moeten per definitie al buiten iedere discussie blijven. Waardoor dus eigenlijk de vaderlandse politieke geschiedenis vanaf 1898 lam gelegd is. Maar ook bij en ten aanzien van minder hooggeplaatste personen geldt diezelfde vrees.

Aantekeningen, die Engelsen ernstig zouden uitgeven (men denke aan de critiek op Eisenhower en Montgomery); archieven, die in Engeland al lang gemeengoed zouden zijn, blijven bij ons angstvallig verborgen. En wanneer een schrijver het waagt eens iets meer te geven dan een onpersoonlijk en kleurloos relaas loopt hij bij ons een vlotte kans beschuldigd te worden van gebrek aan eerbied, van ongepaste openhartigheid.

Het zou me niets verbazen als sommigen hierom ook de publicatie van het dagboek van Mevrouw Colijn zouden afkeuren. Het is ongetwijfeld een persoonlijk verhaal met allerlei bijzonderheden; evenals de brieven, die uiteraard nooit voor publicatie zijn bestemd. En, als ik eerlijk ben, moet ik bekennen, dat ik, toen ik een jaar of wat geleden dit dagboek doorlas en de brieven uit de enveloppen haalde, inderdaad het gevoel had bezig te zijn met iets, dat eigenlijk niet paste. Zoiets als schending van privé gebied.

Maar ieder, die nuchter overweegt, dat er voor de historievorsers eigenlijk geen privé-gebied bestaat en dat voor hem alleen het gebod geldt, dit terrein met de nodige piëteit te betreden — ieder, die bovendien bezorgd is over de achterstand in onze vaderlandse geschiedenis, zal blij zijn met de publicatie van dit dagboek.

Tot nog toe wisten we niet veel over Colijn's laatste levensjaren. Het blad „Nederlandse Gedachten” had een en ander verteld in een speciaal nummer, dat bij Colijn's herbegravenis werd uitgegeven; maar vrijwel niemand wist, wat er zich van dag tot dag had afgespeeld na Colijn's arrestatie.

Misschien heeft het ook maar weinigen geïnteresseerd...

Daarin ligt op zich zelf al een enorme tragiek. De man, die voor de oorlog een rol

had gespeeld als geen ander, werd bejubeld en verguisd als geen ander, was nu gedoemd van het toneel te verdwijnen — haast onopgemerkt, voortaan meer verguisd dan bejubeld; weldra vergeten en ten slotte eenzaam gestorven.

Van deze tragiek zijn de aantekeningen van Mevrouw Colijn vol. Haast geen bladzij of men stuit op het scherpe contrast. Aan de ene kant de glans van een verleden, besteed in dienst van het land, de herinnering aan een eervolle plaats in het centrum van de publieke belangstelling. Maar daarnaast de schaduw van de gevangenschap, de eenzaamheid, het terzijde-staan.

Verleden en heden verdragen zich niet met elkaar en in de toekomst zal dat nog duidelijker blijken.

Pijnlijk tragisch komt het tot uiting als Mevrouw Colijn na de oorlog nog in Duitsland zit en klaagt, dat zij, de vrouw van Colijn, niet wordt gehaald: "Waarom doet de koningin niets?"

Maar als ze dan eindelijk in Den Haag is, begint het besef door te dringen, dat er veel veranderd is: „Vaders” naam wordt niet meer genoemd. En ze gaat begrijpen, dat het misschien maar gelukkig is dat haar man de naoorlogse tijd niet meer heeft hoeven meemaken. In deze nieuwe tijd zou voor Colijn geen plaats meer wezen. Wat dat betreft is inderdaad de grens van twee werelden overschreden.

Er is meer, dat tot nadenken stemt en het gevoel van tragiek vergroot.

Colijn, die een imperium had bestuurd en die bleef hopen nog eenmaal zijn diensten te kunnen aanbieden, Colijn, gewend aan grote kwesties, was nu gedwongen zijn aandacht te geven aan kleinigheden als kleren en voedsel. Zijn actieve leven is tot stilstand gekomen. Wandelen en lezen worden z'n voornaamste bezigheden. Contacten met het vaderland zijn schaars en — ook al door de censuur — meestal zeer neutraal.

Een enkele maal schrijft Colijn iets over de duur van de oorlog, maar verder kan hij zich niet uiten. Ook het dagboek biedt in dit opzicht weinig. Hoe hebben de Colijns gedacht over de geweldige gebeurtenissen, die zich aan het afspelen waren? Dat is een zeer begrijpelijke vraag, maar zij wordt niet beantwoord. Colijn's eenzame sterven, zonder een woord van afscheid, symboliseert heel deze periode uit zijn leven: het gaat als een nachtkars uit.

Het is moeilijk hiermee vrede te hebben. We hadden het einde graag anders gezien. Meer in overeenstemming met de grootse levensloop, die er aan vooraf ging.

Colijn heeft er wél vrede mee gehad. Uit brieven aan zijn vrouw, die eerst nog niet bij hem mocht zijn en uit tal van andere uitingen blijkt wel duidelijk, hoe hij vol geloofsvertrouwen kon berusten in het lot, dat God hem gaf te dragen. Diezelfde gelovige berusting vindt men ook terug in de aantekeningen van Mevrouw Colijn. Wanneer ze, ruim een jaar na het sterven van haar man, bericht krijgt, dat twee van haar drie zoons in Indië zijn omgekomen, schrijft ze: „Gelukkig dat ik mijn toevlucht kan nemen tot mijn Hemelse Vader, Die wel slaat, maar toch ook kracht geeft om het zware leed te kunnen dragen”.

Een dergelijke uitspraak, als slotzin van het dagboek, laat natuurlijk niet na grote indruk te maken en toch zal menige lezer zich onbevredigd blijven gevoelen. Colijn heeft in de eerste oorlogstijd zijn volgelingen voor zoveel vragen geplaatst — niet alleen de brochure, maar ook het voortzetten van De Standaard — dat men onwillekeurig naar een antwoord zoekt. Vergoefs, want er wordt over deze dingen vrijwel niet gesproken. Colijn blijkt prijs te stellen op geregelde toezending van De Standaard en hij leest hem, naast andere bladen als De Heraut en Stemmen des Tijds zo geregeld mogelijk. Dat is alles wat we ervan weten. Ook hierin komt het tragische van Colijn's levenseinde ons weer duidelijk voor ogen te staan; Vragen, die wel altijd vragen zullen blijven.

Wie op grond hiervan Colijn nog eens scherp zou willen veroordelen, zoals „De Volkskrant” dat deed, mist niet alleen voldoende historisch besef om Colijn's ganse leven in de beoordeling te betrekken. Hij geeft ook blijk geen dagboek te kunnen lezen. Een dagboek is nu eenmaal naar zijn aard uiterst subjectief en onvolledig en pas wanneer men dat goed inziet kan het op verantwoorde wijze worden gebruikt. Aantekenin-

gen zijn daarbij een onmisbaar hulpmiddel en wat dat betreft is het dagboek van Mevrouw Colijn een voorbeeld van een goed geslaagde uitgave.

De inleiding geeft enige zakelijke informatie en een verantwoording van de redenen, die tot de publicatie hebben geleid. Alleen de opmerking dat dit dagboek zijns gelijke niet heeft en onvergelijkbaar is met alle andere dagboeken uit de oorlog, lijkt me een slag in de lucht. Uiteindelijk is ieder dagboek uniek en het belang, dat men er aan hecht, zal afhangen van ieders — uiteraard zeer subjectieve — gevoelens. Wie zal oordelen over de talloze manuscripten, die er nog moeten bestaan en waarvan alleen het dagboek van Anne Frank bekendheid kreeg?

De aantekeningen, die het dagboek toelichten beantwoorden goed aan hun doel. Het merendeel van de brieven waaruit wordt geciteerd is gericht aan Colijn's chauffeur, Schnabel, gaandeweg de meest vertrouwde contactpersoon in Nederland. Op zich zelf al weer iets, waarover men lang zou kunnen nadenken....

Facsimile's, brieven, een stamboom en foto's completeren het geheel. Ook hierin is de uitgave zakelijk gehouden.

Inleiding, noch noten zijn buiten verantwoordte proporties uitgegroeid en dat komt dit boek alleen maar ten goede.

We weten nu over Colijn's laatste jaren tamelijk veel en dat is iets om dankbaar voor te zijn.

Het is tevens iets, dat sommigen zal beschamen. Hen namelijk, die tot nu toe beweerden, dat Colijn's archieven waren verdwenen en dat er dus over hem niets meer te vinden zou zijn.

Prof. L. W. G. Scholten heeft dit ook eens beweerd in „Trouw”, maar daarbij bewoog hij zich op glad ijs. Een promovendus van hem, J. A. H. Verhagen, die de totstandkoming van het eerste ministerie Ruys de Beerenbrouck als onderwerp had gekozen en Colijn's rol in 1918 onder de loupe moest nemen schreef, kennelijk in navolging van zijn hooggeleerde promotor: „Zoals bekend zijn de archieven van Dr Colijn in de oorlog verdwenen”. Hij liet het dus verder bij enkele gissingen. Had hij, of zijn promotor, goed gezocht, dan was hij op brieven gestuit, waaruit blijkt, dat Colijn in 1918 gedacht heeft aan een gemengd programkabinet, eventueel met medewerking van de S.D.A.P.

Het mag waar zijn, dat er veel werd vernietigd — het restant is toch belangrijk genoeg om er op te attenderen.

Dat de hier besproken uitgave dit deed is op zich zelf al een grote verdienste.

22 april.

H. Smit.

PERSSCHOUW

Wet en Evangelie (slot)

Hier volgt het slotartikel van de reeks van Dr Velema.

Praktische gevolgen

In dit laatste artikel willen we de praktische gevolgen van het tevoren betoogde onder het oog zien.

We kunnen dat wellicht het beste doen door te vragen of ik wel recht gedaan heb aan het antwoord op vraag 3 van de catechismus: Waaruit kent ge uw ellende? Uit de wet Gods!

Ik heb gepleit voor de volgorde van wet en evangelie vanwege het wezen en de aard van de zonde! Met de zojuist gestelde vraag stappen we over op de vraag naar de kennis. Het gaat nu dus niet meer om een theologische beschouwing over de genade, maar over de vraag: Hoe krijgen we kennis van zonde en genade?

Zou het mogelijk zijn, dat we daarop antwoorden: de kennis van ellende is uit de wet en de kennis van de genade is uit het evangelie? Maar hoe komen we aan de kennis van de wet? Waar vinden wij de wet? Toch zeker in het evangelie! De Bijbel is in zijn geheel evangelie. Deze naam geldt niet slechts de eerste vier boeken van het nieuwe testament, maar de gehele Schrift. Wie dus de kennis van de ellende zou willen zien afgeleid uit de wet, moet wel bedenken, dat hij die wet alleen kent uit het evangelie, zodat men op de vraag waaruit kent ge uw ellende met minstens evenveel recht mag antwoorden: uit het evangelie.

Daar komt nog iets bij. Waar zien wij de zonde in haar vreselijk en onheilig karakter het scherpst? Daar waar God haar veroordeelt, dus op Golgotha. Waar wordt de vloek der wet over de schuld van de zondaar het vreselijkst openbaar? Waar hij voltrokken wordt aan de Midde-

laar Jezus Christus. Er kan dus geen sprake van zijn, dat er een scheiding te maken is tussen de wet en het evangelie, voor wat deze kennis van zonde en genade aangaat. Juist daar waar de genade het heerlijkst openbaar wordt zien we ook de zonde in haar vreselijk karakter. Omdat het evangelie juist bestaat in de voldoening aan de eis der wet komen we in het evangelie met die wet zelf in aanraking. Er is geen evangelie zonder wet. Maar evenmin is er kennis van de wet zonder het evangelie.

Het valt op dat er in de Schrift zo dikwijls opgeroepen wordt tot bekering juist vanuit en vanwege de goddelijke genade. Bekeert U, want het Koninkrijk der hemelen is nabij gekomen, Matth. 3, 2. Ik denk ook aan het slot van Petrus' Pinksterrede: Bekeert U en een ieder van U late zich dopen in de naam van Jezus Christus tot vergeving van Uw zonden, en gij zult de gave des Heiligen Geestes ontvangen. Want voor U is de belofte, Hand. 2, 38/9. Komt tot berouw en bekering, opdat Uw zonden uitgedelgd worden, Hand. 3, 19.

En in het oude testament leze men Jeremia 3, 22/3, Keert weder, afkerige kinderen, Ik zal Uw afdwalingen genezen. Zie, hier zijn wij, wij komen tot U, want Gij zijt de Here onze God. Eveneens is vermeldenswaardig Hosea 6, 1, Komt laat ons wederkeren tot den Here. Want Hij heeft verscheurd en zal ons helen; Hij heeft geslagen en zal ons verbinden.

Uit al deze voorbeelden blijkt duidelijk dat de oproep tot bekering en de prediking van de schuld niet aan de wet, maar aan het evangelie ontleend is. Dus wie zou willen stellen: Eerst kennis van genade uit het evangelie, vindt de Schrift, het evangelie zelf tegen zich.

Men moet hieruit geen verkeerde konklusies trekken. Ik zeg dus niet, dat de zonde niet gekend wordt uit de wet. Dat zou geheel tegen Schrift en belijdenis in gaan. Ik onderschrijf van harte het antwoord op vraag 115 van de catechismus: „Waarom laat God ons dan alsoo scherpelijk de tien geboden prediken, zo ze toch niemand in dit leven houden kan?” Daarop wordt geantwoord: „Eerstelijk, opdat wij ons leven lang onze zondige aard hoe langer hoe meer leren kennen”. De wet onthult de zonde en ontdekt ze aan ons oog. Wat zonde is, kunnen we alleen in het licht van de wet, die de heilige Wil van God bevat, leren kennen.

Maar waar het mij in dit verband om gaat, is de afwijzing van een scheiding tussen wet en evangelie, alsof men uit de wet op zichzelf, los van het evangelie zijn zonden zou kunnen leren kennen; alsof er kennis van ellende mogelijk zou zijn zonder de genade in het evangelie geopenbaard. Ik meen, dat deze stelling in het licht van de Schriftgegevens, welke ik weergaf niet juist is. Men mag er dan met klem op wijzen, dat we de wet alleen door het evangelie leren kennen. Daarmee doe ik natuurlijk geen aanval op de ontdekkende functie van de wet. Wie dat uit mijn artikelen zou willen afleiden, heeft bepaalde duidelijke uitspraken over het hoofd gezien. Ik kies alleen stelling tegen een scheiding van wet en evangelie, waarbij men de wet zonder de genade aan het evangelie der genade in het geloofsleven van de mens vooraf laat gaan. Dat moge goed luthers zijn, gereformeerd is het niet en schriftuurlijk nog minder.

Als de catechismus spreekt over de kennis van ellende uit de wet, is daaraan voorafgegaan de belijdenis van de enige troost, waarin de belijder zich het eigendom van Christus wist. Juist in het leven van een gelovige ontdekt de wet het vreselijke van de zonde. Juist wie tot geloof in Christus gekomen is, wordt met de wet gekonfronteerd, zoals antwoord 115 het zo mooi formuleert. Door de wet worden we dan in het geloofsleven telkens weer tot Christus uitgedreven. Ik meen, dat wat ik in deze artikelen betoogde met dat antwoord geheel in overeenstemming is.

Hiermee hangt een andere vraag nauw samen: Wat is eerst, de kennis van ellende of die van genade? Ook degenen die zich niet schuldig maken aan scheiding als boven bedoeld werd, tussen kennis uit de wet en kennis uit het evangelie, zitten toch vaak met deze vraag. Men stelt het wel eens zo voor, dat er eerst verbrijzeling des harten moet zijn, zal er kennis van genade kunnen komen. Ik geloof, dat hier weer een (onder)scheiding gemaakt wordt, die niet juist is. Mij heeft altijd zeer getroffen Ezechiël 36, 25-31, dat we terwille van het belang van de zaak in zijn geheel overnemen: Ik zal rein water over u sprengen, en gij zult rein worden; van al uw onreinheden en van al uw afgoden zal Ik u reinigen; een nieuw hart zal Ik u geven en een nieuwen geest in uw binnenste; het hart van steen zal Ik uit uw lichaam verwijderen en Ik zal u een hart van vlees geven. Mijn Geest zal Ik in uw binnenste geven en maken, dat gij naar mijn inzettingen wandelt en naarstig mijn verordeningen onderhoudt. Gij zult wonen in het land dat Ik uw vaders gegeven heb; gij zult Mij tot een volk zijn en Ik zal u tot een God zijn. Ik zal u van al uw onreinheden verlossen, Ik zal het koren roepen en het vermeederen, en geen hongersnood over u brengen. Ja, Ik zal de vrucht van het geboomte en de opbrengst van het veld vermeederen, opdat gij niet meer den smaad van hongersnood te dragen krijgt onder de volken. Dan zult gij terugdenken aan uw

bozen wandel en aan uw handelwijze, die niet goed was, en gij zult van uzelf walgen om uw ongerechtigheden en uw gruwelen. De Here belooft eerst dat het volk naar zijn inzettingen zal wandelen. Daarna pas zullen ze terugdenken aan hun boze wandel.

We moeten hier met schema's uitermate voorzichtig zijn, of liever we mogen ze in het geheel niet gebruiken. God zelf bepaalt hoe Hij een zondaar tot kennis van de stukken brengt.

"Komt me voor, dat wij in elk geval dit kunnen zeggen, dat er bij iemand die tot bekeering komt zowel verbrijzeling des harten als vertrouwen op de beloften Gods zal zijn. Het laatste evengoed als het eerste. Er is geen waarachtige verbrijzeling, die niet gepaard gaat met vertrouwen op God.

Calvijn zegt het zelfs nog iets scherper: n.l. „Dat de mens zich niet met ernst op de boetvaardigheid kan toelagen, tenzij hij weet dat hij God toebehoort, Institutie III, 3, 2. Het is trouwens verleidelijk om veel meer te citeren uit hoofdstuk 2 en 3 van boek 3. (Het zou goed zijn bij de eerste zondagen van de catechismus hieruit wat voor te lezen op de preekstoel).

Deze beide, verbrijzeling en vertrouwen, zijn evenzeer aan elkaar verbonden als de kennis van God en van zichzelf. Calvijn zegt daarvan in het eerste boek van de Institutie, dat ze niet te scheiden zijn!

Met dankbaarheid namen we kennis van de artikelen van Dr Velema. En met hartelijke instemming. En ik ben er zeker van dat dit algemeen het geval is „onder ons”. Ook door wat Dr Velema schrijft — evenals door wat Prof. Van Genderen publiceerde over het werk van de Heilige Geest — komt de vraag op: waarin bestaat nu eigenlijk het verschil tussen Chr. Gereformeerden en Gereformeerden? Ik stel deze vraag er van uitgaande dat én wat Dr Velema én wat Prof. Van Genderen publiceerde representatief is t.a.v. de opvattingen der Chr. Geref. broeders.

De zaak Prof. Smits

Zo af en toe leest men nog wat over de zaak-Prof. Smits.

In het Zwolse Dagblad stond dezer dagen daarover het volgende:

Naar wij vernemen zal het moderamen van de hervormde klassicale vergadering van Den Haag inzake de „kwestie-Smits” zich in een schrijven tot de generale synode der Nederlandse Hervormde Kerk richten. In de kring van het moderamen en de classis is men „ernstig verontrust” over de recente uitlatingen van de vrijzinnige hoogleraar dr P. Smits, die in de Hervormde Kerk nog steeds de rechten van een emeritus-predikant geniet.

Deze uitlatingen hebben onderwerp van gesprek in het klassicaal moderamen van Den Haag uitgemaakt. Men heeft aan de voorzitter van het moderamen, de Haagse ds J. W. van Barneveld en de secretaris, ds D. J. Karres, predikant in Voorburg, opgedragen een concept-schrijven op te stellen, waarin de gevoelens van onrust ter kennis van de synode gebracht zullen worden. Het schrijven zal niet het karakter van een „protest” dragen.

Verschillende andere hervormde gemeenten hebben overigens reeds bij de synode geprotesteerd tegen diverse uitspraken van prof. Smits. De hervormde wijkgemeente Watergraafsmeer bijvoorbeeld stuurde een „open brief” naar de synode, waarin meegedeeld werd dat men met ontsteltenis kennis nam van uitlatingen van prof. Smits. Volgens dit schrijven zou hij het bloed van Christus gelasterd hebben, zijn Godheid ontkend en zijn maagdelijke geboorte geloochend hebben, waardoor hij de naam Gods publiekelijk gelasterd heeft, aldus de schrijvers van deze open brief.

Een paar dagen nadat dit bericht was gepubliceerd kon men het volgende lezen:

„Is het onze kerk niet onwaardig dat zij geen geluid liet horen inzake de kwestie-Smits; mag van de synode geen klare uitspraak in deze zaak verwacht worden?” Deze vraag kreeg gistermiddag in de Utrechtse handelsbeurs, waar een forum vragen beantwoordde op de jaarlijkse hervormde predikantenvergadering de secretaris der synode, dr E. Emmen, te beantwoorden.

„Het is ontzagelijk overdreven te doen alsof door één artikel het hele belijden der kerk ondermijnd kan worden. En het is onjuist dat de synode de zaak maar in het vage zou willen laten. Deze kwestie is ernstig. Als zodanig zal zij op de bevoegde plaats behandeld worden. Maar de synode zal zich moeten uitspreken op de wijze van de synode en niet op de manier die sommigen wensen. Al schijnt het alsof de synode zich met de zaak-Smits niet bemoeit, binnenkamers is het beraad in volle gang. En binnen afzienbare tijd zal er wat gebeuren”, aldus het antwoord van dr Emmen. De praeses der hervormde synode, dr Koolhaas, voegde hier nog aan toe dat kerkelijke colleges en kerkleden die zich verontrust voelen hun bezwaren ter kennis van de bevoegde instanties moeten brengen. „Met boze kerkbladartikelen bereikt men niets”, zei hij. Het forumlid ds A. Faber (Emmen) merkte

te over de uitlatingen van prof. Smits op dat zij op een ongelukkige wijze en op een ongelukkig tijdstip gelanceerd waren. Hij pleitte echter voor een vrije theologische discussie.

Zonder dat een der forumleden dit tegensprak merkte ds P. G. v. d. Hooff (Hilversum) op dat de synode metterdaad reeds iets aan de kwestie-Smits gedaan heeft door namelijk prof. Smits niet als lid van de Raad voor Kerk en Theologie te herkiezen. „Dat was een duidelijk gebaar. Het zei: deze man is in de raad niet langer te handhaven”, aldus ds v. d. Hooff.

We wachten met spanning af wat er geschieden zal. C. V.

VAN HIER EN GINDS

De Oostduitse bisschoppen en het communisme

De rooms-katholieke bisschoppen van Oost-Duitsland hebben de vastenbrief van dit jaar gewijd aan het onderwerp „Een Christen in een atheïstische omgeving”. De brief die beschouwd wordt als de krachtigste aanval van het rooms-katholieke episcopaat op het Oostduitse communisme, is zondag in de kerken voorgelezen.

De bisschoppen bevelen hun gelovigen zich tegen het communisme te verweren, hoeveel moeilijkheden dit verzet ook mag meebrengen. Een katholiek, aldus de brief, kan een beslissing tussen communisme en christendom niet uit de weg gaan. Als de communistische autoriteiten een onchristelijke houding van hun onderdanen eisen, is het enige antwoord: „Ik ben een katholiek. Ik kan dat niet doen.”

Billy Graham in Ghana

De Amerikaanse evangelist Billy Graham is in Ghana zijn evangelisatietournee door Afrika begonnen. De belangstelling voor zijn bijeenkomsten daalde aanmerkelijk, nadat de kranten van Ghana kritiek hadden geoefend op Graham's weigering de Franse atoombomproeven in de Sahara af te keuren.

Vrouwen in het ambt

De Anglicaanse aartsbisschop van Canterbury heeft een brief geschreven aan zijn Lutherse collega van Uppsala, waarin hij zijn bezorgdheid uitspreekt over de toelating van vrouwen tot het „ambt” in de Zweedse kerk. De Engelse kerk en de Zweedse onderhouden een overigens beperkte, avondmaalsgemeenschap. Gevreesd wordt blijkbaar, dat een Zweedse vrouwelijke predikant op grond van die overeenkomst, het recht zou opeisen altaar of kansel in een Engelse kerk te bestijgen.

De altijd open kerk

De Gereformeerde Keizersgracht-kerk te Amsterdam, die verleden jaar de gehele dag werd opengesteld, is thans weer op de doordeweekse dagen gesloten, omdat er niet meer dan drie mensen per ochtend of middag kwamen. „Had men redelijkerwijs wel meer mogen verwachten?” vraagt het Ev. Luthers Weekblad, waarin wij dit bericht aantreffen.

Eenheidsfantasieën

Dr Douglas Horton, predikant van de Amerikaanse Congregationalistische kerk en voorheen deken van de Theologische school van Harvard, heeft op de jaarvergadering van de Raad van Kerken in Wisconsin de uiteindelijke eenwording van alle Amerikaanse protestantse kerken bepleit; plaatselijk en gemeentelijk zou men de eigen tradities kunnen handhaven, maar in nationaal verband zou men één moeten zijn, onder de leiding van een bisschop bij wijze van „persoonlijk symbool”. Hij voorspelde, dat zijn idee over een eeuw en hoogstens over een en/of twee eeuwen werkelijkheid zou worden.

Zending en „het Westen”

De bisschop van de protestantse Kerk in Zuid-India, Leslie Newbiggin, secretaris-generaal van de Wereld-Zendingsraad, zei t: Montreal in Canada, dat de westerse wereld nu eindelijk diende los te komen van het denkbeeld, dat de zending zoiets zou zijn als „een bolwerk van de democratie, een steunpilaar in de strijd tegen het communisme en een voorpost van het kapitalisme.”

GRAFSTEEN VOOR Br. A. JANSE

Enkele broeders hebben het initiatief genomen om een eenvoudige steen te doen plaatsen op het graf van br A. Jansen.

Ze willen dat doen in dankbare erkenning van het vele dat hij in de strijd van de kerk en het koninkrijk Gods heeft verricht.

Zij die sympathiseren met dit initiatief worden verzocht hun giften te gireren op no. 134736 ten name van notaris C. van Drimmelen te Barendrecht, liefst vóór 1 juni a.s.

RECTIFICATIE

Abusievelijk werd het stuk „Ricardo over Da Costa” in het nummer van 22 april onder boekbespreking opgenomen. Het betrof echter slechts een mededeling uit „Ricardo's works and Correspondence”.

APPËL

van het christelijk onderwijs inzake de „mammoetwet” (de wet op het voortgezet onderwijs) georganiseerd door het — onlangs opgerichte — convent van het christelijk onderwijs!

Zaterdagmiddag 7 mei, om 3 uur, in het Concertgebouw te Amsterdam.

De leiding van deze samenkomst berust bij Drs J. W. van Hulst, dir. Chr. Kweekschool.

Sprekers: Mr J. Hangelbroek; Ds O. V. Henkel; Prof. Dr L. W. G. Scholten.

INTERNATIONALE RAAD VAN CHR. KERKEN

De organisatie ter bevordering van het werk van de internationale raad van Christelijke kerken in Nederland zal op woensdag 22 juni in het Jaarbeursgebouw te Utrecht in algemene vergadering bijeenkomen. De vergadering wordt voorgezeten door ds M. Vreugdenhil, syn. predikant te Ruinerwold. Als sprekers zullen optreden de heren ds J. H. Velema, Chr. Geref. predikant te Apeldoorn, over: „Het eenheidsstreven als tijdverschijnsel”, A. Warnaar Jzn., oud-burgemeester van Waddinxveen en secretaris van de International Council of Christian Churches (I.C.C.C.), onderwerp: „Wat is en wat doet de I.C.C.C.”, waarna ds W. H. Tutariama, predikant van de evangelische Molukse kerk, een slotwoord spreken zal.

KERKNIEUWS

Bedankt voor Berkel Ds K. Deddens van Leerdam.

Intree. Na des morgens door zijn vader Ds J. van Bruggen bevestigd te zijn deed kand. J. van Bruggen zijn intree in de kerk van Ruinerwold-Koekange. De bevestiger had tot tekst voor zijn bevestigingspreek gekozen 2 Tim. 2 : 15. Ds J. van Bruggen Jr. preekte des middags over Matth. 28 : 20.

Koninklijke onderscheiding. Ds J. van Bruggen van Assen werd op 30 april benoemd tot officier in de orde van Oranje-Nassau.

De hoge onderscheiding werd hem te zijnen huize uitgereikt door de burgemeester van Assen.

Met grote vreugde geven wij U kennis van de geboorte van onze zoon

RIJCHART

Psalm 8

J. G. VAN OORD
A. M. VAN OORD—Groen

Vianen, 29 april 1960

Ark „Zonnevaart”, Sluiseiland

Abonnementen s.v.p. bij vooruitbetaling door storting op giroreken. 233117 t.n.v. Drukkerij Steenberg, Zeist, met vermelding voor „Opbouw”.

Abonnementsprijs: f 5.- p. halfj. - f 10.- p. jr. Studenten abonnement f 6.- per jaar.

Losse nummers 25 cent. Buitenland: f 6.25 per halfjaar - f 12.50 per jaar.

Regelprijs 20 cent per m.M.

Bij contract reductie.

ADVERTENTIE-TARIEF:

FAMILIEBERICHTEN:

Regelprijs 15 cent per m.M.

Drukkerij Steenberg

ZEIST - TELEFOON 03404 - 2452

Periodieken

Boekwerken

Handelsdrukkerij